

Янко-музикант (переклад Степана Ковганюка)

Генрик Сенкевич

Воно прийшло на світ кволе, слабе. Куми, що зібрались коло ліжка породіллі, хитали головами і над матір'ю, і над дитиною. Ковалиха Шимонова, найрозумніша з них, стала потішати хвору породіллю:

— Давайте, — казала вона, — засвічу над вами грімницю, бо нічого вже з вас не буде, моя кумо. Доведеться вам на той світ вибиратись, та й по ксьондза треба послати, щоб відпустив вам ваші гріхи...

— Еге ж, — сказала друга. — А хлопця треба зараз охрестити, бо він і ксьондза не діждеться. І то добре, що хоч потерчам не стане.

Сказавши це, кума засвітила грімницю, а потім покропила немовля водою, аж воно стало оченята мружити, і промовила:

— Хрещу тебе во ім'я отця, і сина, і святого духа і даю тобі ім'я Ян, а тепер, душе християнська, йди, відкіля прийшла. Амінь.

Та душа християнська зовсім не мала охоти йти, відкіля прийшла, й залишати худеньке тіло, навпаки, вона змусила те тіло щосили дригати ніжками і плакати, хоч так тихо й жалісно, що куми казали: "Нявчить, як кошеня абощо!"

Послали по ксьондза. Він приїхав, зробив своє діло й поїхав. Хворій полегшало. За тиждень жінка вийшла на роботу. Хлопчик ледве зіпав, але зіпав. Аж четвертого року зозуля на весні відкувала хворобу, хлопчик одужав і якомсь дотягнув до десятого року.

Він був завжди худий і замурзаний, з роздутим животом, з запалими щоками. Його лляне, майже біле волосся спадало на світлі, банькаті очі, що споглядали на світ так, ніби вічно були задивлені в якусь незмірну далечінь. Взимку він сидів у запічку і тихенько плакав від холоду, а часом і від голоду, коли матуся не мала чого покласти ні в піч, ні в горщик. Влітку він ходив у підперезаній крайкою сорочині та в солом'яному брилі і визирав з-під його обдертих крис, задираючи голову вгору, як птах. Мати, злидарка, що жила, як та ластівка під чужою стріхою, в найнятій хаті, може, його якомсь там по-своєму й любила, але лупцювала частенько і звичайно називала "виродком". На восьмому році він був уже підпасичем коло чужої худоби, а коли в хаті не було чого їсти, ходив у бір по гриби. А що його там вовки не з'їли, просто бог змилювався над ним.

Був він хлопець не дуже-то кмітливий і, як звичайно сільські діти, під час розмови клав у рот пальця. Ніхто не сподівався, що він вилюднеє, а ще менше мати могла дочекатись від нього якоїсь втіхи, бо й до роботи був негодящий. Невідомо, відкіля це в нього взялося, але до одного тільки був він охочий — до музики. Він скрізь її чув, а як трохи підріс, то вже ні про що більше й не думав. Піде, бувало, в бір за худобою або з кошиком по ягоди, то повернеться без ягід і каже шикиряво:

— Мамусю, в бору щось так грало... ой-ой!

А мати на це:

Я тобі заграю! Ой, заграю!

І вона часом таки "грала" ополоником у нього на голові. Хлопець кричав, обіцяв, що вже не буде, тільки однак думав, що там у бору щось грало... Що? Хіба ж він знав? Сосни, буки, берези, іволги, все грало: весь бір грав, та й край!

Грала й луна... У полі йому грав чорнобиль, у садку під хатою цвірінчали горобці, аж вишні тряслися! Вечорами Янко дослухався до всіх сільських звуків і напевне думав, що грає все село. Коли його посилали на роботу — розкидати гній, то йому навіть вітер у вилах грав.

Одного разу, коли Янко стояв з розмаяним волоссям і прислухався, як вітер грає в дерев'яних вилах, його побачив лановий... побачив і, скинувши паска, дав пам'ятного. Та це не допомогло! Люди називали його "Янко-музикант"... Весною він утікав з дому до річки й робив там сопілки. Ночами, коли починали квакати жаби, на луках дерчали деркачі, ревіли водяні бугаї, коли по дворах співали півні, він не міг спати, а все слухав, і бог його святий знає, яку музику вчував у всьому цьому... Мати не могла його брати в костюл, бо як тільки заграє орган або гарно заспіває хор, у нього туманились очі й дивились, немов з іншого світу...

Сторож, що ходив ночами по селі і, щоб не заснути, лічив на небі зорі або стиха говорив щось до собак, не раз бачив білу сорочку Янка, що прокрадався в темряві до корчми. Але ж хлопець не до корчми вчашав, а під корчму. Там, притаївшись під стіною, він слухав. У корчмі люди танцювали обертаса, часом який-небудь нарубок вигукував: "У-ха!" Чути було тупіт чобіт або голоси дівчат: "А щоб тебе!" Скрипка тихенько виспівувала: "Будем їсти, будем пити, будемо ся веселити!", а бас поважно грубим голосом вторував: "Як бог дав! Як бог дав!" Вікна ярили світлом, і кожна балка в корчмі, здавалось, дрижить, співає й грає, а Янко слухає...

Чого б тільки він не дав, аби мати скрипку, яка тоненько виграє: "Будем їсти, будем пити, будемо ся веселити!" За отакі співочі дощечки! Але звідки їх дістати? Де їх роблять? Аби ж йому дозволили хоч раз узяти в руки щось таке!.. Та де там! Йому можна було тільки слухати, та й то доти, поки сторож не озветься з темряви:

— Чи не пішов би ти додому, шибенику!

Тоді Янко втікав босоніж додому, а за ним біг у темряві тоненький голос скрипки: "Будем їсти, будем пити, будемо ся веселити!" і поважний голос баса: "Як бог дав! Як бог дав! Як бог дав!"

Коли йому доводилось чути скрипку десь на обжинках або весіллі якому, то було для нього справжнє свято. Він тоді вилазив на запічок і цілі дні не говорив ні слова, тільки, як кіт, поблискував у темряві очима. Потім зробив собі сам скрипку з гонти й кінської волосіні, та вона не хотіла грати так гарно, як та в корчмі: дзижчала тихотихесенько, як мушка або комар. Проте він грав на ній з ранку до вечора, хоч діставав за це стільки штурханів, що кінець кінцем став схожий на побите недостигле яблуко. Але така вже була його натура. Хлопчина худ щодалі більше, тільки живіт залишався так само випнутим, кучма на голові густішала, очі розширялись і часто наповнювались

сльзьми, а щоки й груди западали все глибше і глибше...

Янко був не такий, як інші діти; він швидше був схожий на свою скрипку з гонти, що ледве чутно дзижчала. Перед жнивами він мало не вмер з голоду, і на світі його держала тільки сира морква та бажання мати скрипку.

Але те бажання не привело його до добра.

У панському будинку в лакея була скрипка, на якій він часом грав увечері, щоб сподобатись покоївці. Янко інколи підповзав лопухами аж до відчинених дверей буфетної, щоб роздивитись на скрипку. Вона висіла на стіні якраз навпроти дверей. Хлопець всією душею тягнувся до неї, йому здавалось, що скрипка — якась недосяжна для нього святиня, до якої він не годен доторкнутись, якась найдорожча для нього річ. Але він цього палко жадав. Йому хотілось хоч раз підержати її в руці, щоб хоч подивитись на неї зблизька... Бідне, маленьке хлопське серце аж тремтіло від щастя на ту думку.

Одної ночі в буфетній нікого не було. Пани вже давно перебували за границею, дім стояв пустою, тому лакей сидів на другій половині, у покоївки. Янко, причаївшись в лопухах, вже довго дивився крізь відчинені двері на мету всіх своїх жадань. Повний місяць скося світив у вікно буфетної, що відбивалось великим ясним квадратом на протилежній стіні. Той квадрат повільно наближався до скрипки і нарешті освітив її всю. Тоді в темряві здавалось, ніби з неї промениться срібне сяйво. Особливо яскраво були освітлені опуклі краї, так що Янко ледве міг на них дивитись. У тому світлі все видно було чудово: врізані боки, струни й закручену головку, в якій кілочки світилися, мов світлячки, а вздовж, мов срібний прут, висів смичок...

Ах, все було прекрасне, просто казкове! І Янко дивився все пожадливіше. Присівши в лопухах, спершись ліктями на худі коліна, розкривши рота, він дивився й дивився. Страх тримав його на місці, а якась нездоланна сила штовхала вперед. Чари якісь, чи що?.. А осяйна скрипка, здавалося, наближалась, пливла до хлопчини... Часом вона пригасала, щоб розпроменитись ще яскравіше. Чари, видно ж, що чари! Тим часом повіяв вітер, тихо зашуміли дерева, залопотіли лопухи, і Янко ніби виразно почув: "Іди, Янку! В буфетній нікого нема... іди, Янку!..."

Ніч була видна, ясна. В панському садку над ставком почав співати соловейко, висвистуючи то тихо, то голосніше: "Іди! Піди! Візьми!" Зичлива дрімлюга тихим льотом закружляла над його головою й загукала: "Янку, ні! ні!" Але дрімлюга одлетіла, а соловейко зостався, і лопухи все виразніше шептали: "Там нікого нема!" Скрипка засяяла знову...

Нещасна, маленька, скулена постать повільно й обережно посунулася вперед, а соловейко тим часом тихенько посвистував: "Іди! Піди! Візьми!"

Біла сорочка все наближається до дверей буфетної.

Чорні лопухи вже не закривають її. На порозі чути квапливий віддих хворих грудей хлопчини. Ще мить, і біла сорочка зникла, за порогом залишається тільки боса ніжка. Даремно ти, дрімлюго, ще раз пролітаєш коло нього й гукаєш: "Ні! Ні!" — Янко вже в буфетній.

Жаби в ставку ніби полякались і голосно заквакали, але враз затихли. Соловейко перестав щебетати, лопухи шелестіти. А Янко тим часом тихо й обережно підповзав до скрипки, і тут його поймав великий страх. В лопухах він почував себе як удома, як дике звірятко в заростях, а тепер був, наче дике звірятко в пастці. Рухи його стали рвучкі, дихання коротке і свистяче, до того ж він опинився в темряві. Тиха літня зірниця, пролетівши по небу між сходом і заходом, ще раз освітила буфетну і застиглого навкарачках Янка з піднятою до скрипки головою. Але зірниця згасла, на місяць набігла хмарка, і нічого не було видно й чути.

Проте за хвилину в темряві щось тихенько й жалібно бренькнуло, наче хтось необережно торкнувся струн — і раптом...

Якийсь грубий і заспаний голос сердито пролунав з кутка буфету:

— Хто там?

Янко затамував у грудях дух, але грубий голос знову спитав:

— Хто там?

Хтось витер об стіну сірника, і стало видно, а потім... О боже! Почулися прокльони, удари, дитячий плач, благання: "Ой, не буду!", загавкали собаки, замигтіло в шибках світло, сполохався весь двір...

Другого дня бідний Янко вже стояв перед судом у війта.

Чи його мали судити, як злодія?.. Звичайно. Перед війтом і гласними стояв хлопчина з пальцем у роті, з вирячкуватими очима, маленький, худий, зляканий, замурзаний, не знаючи, де він і чого від нього хочуть.

Як же його судити, таке бідолашне, що має років з десять і ледве стоїть на ногах? В тюрму його садовити, чи що? Треба ж пожаліти дитину. Нехай сторож візьме його та відшмагає різкою, щоб більше не крало, та й по всьому.

— Авжеж так!

Покликали сторожа Стаха і сказали:

— Візьми його та дай, щоб пам'ятав!

Стах кивнув своєю дурнуватою головою, взяв Янка під пахву, немов якесь кошеня, і виніс у сарай. Хлопчина чи не розумів, що з ним діється, чи дуже злякався, але не промовив ані слова, тільки дивився, мов спійманий птах. Чи він знає, що з ним зроблять? Аж коли Стах поклав його на землю, закотив на ньому сорочину та замахнувся з усієї сили різкою, Янко заверещав:

— Мамусю! — і верещав так за кожним ударом різки, але щораз тихше, слабше, поки нарешті замовк і перестав кликати матір...

Бідна розбита скрипка!..

Ой, дурноверхий, злий Стаху! Хто ж так б'є дітей? Та воно ж мале і кволе і завжди було слабе.

Прийшла мати забрати хлопчину, але довелось їй нести його на руках додому... Другого дня Янко не встав, а третього надвечір він уже тихо конав на лаві під рядниною.

Ластівки щебетали на черешні, що росла коло призьби, сонячний промінь проникав

крізь шибку й заливав золотистим світлом розпатлану дитячу голівку й обличчя, в якому не залилось і краплі крові. Той промінь був ніби дорогою, якою мала одійти душа хлопчини. Добре, хоч в хвилину смерті вона одходила широкою, сонячною дорогою, бо за життя мандрувала справді тернистою. Тим часом висхлі груди ще дихали, а з обличчя хлопчини було видно, що він прислухається до відгомону сільського життя, який вривався крізь відчинене вікно. Був саме вечір, і дівчата, повертаючись із сінокошу, співали: "Ой на зеленій на луці!", а від річки долітали звуки сопілки. Янко останній раз вслухався, як грає село... А на ряднині коло нього лежала його скрипка з гонти.

Раптом обличчя конаючого прояснилось і з білих губів зринув шепіт:

— Мамусю...

— Що, синку? — озвалась мати крізь сльози, що душили її.

— Мамусю, бог дасть мені на небі справжню скрипку?

— Дасть, сипку, дасть! — відказала мати, але далі говорити не могла, її груди краялись жалістю, і вона тільки зойкнула: — О Йсусе, Йсусе! — впала обличчям на скриню й закричала, наче втратила розум, або наче людина, яка бачить, що не вирве у смерті любимої істоти...

І не вирвала, бо коли підвелась і знову подивилась на дитину, очі малого музиканта були розплющені, але нерухомі, обличчя споважніло, спохмурніло, залякло. Сонячний промінь також зник...

Мир тобі, Янку!

Другого дня з Італії повернулося панство з панною і кавалером, що упадав за нею. Кавалер казав:

— Quel beau pays que l'Italie!

— І який це музикальний народ! On est heureux de chercher là-bas des talents et de les protéger... — додала панна.

Над Янком шуміли берези...

Яка чудова країна ця Італія! (Франц.)

Яке це щастя відшукувати там таланти і підтримувати їх... (Франц.)